

GELIJK, ONGELIJK EN RECHTVAARDIG IN CORONATIJD *enkele gedachten*

Dorine Bauduin

Sluit de ramen niet
Straks zal het binnenkomen
Het allerstilste

J.C. van Schagen, Ik ga maar en ben (1971)

Centrum voor
Ethiek en
Gezondheid

De lege stad; voorjaar 2020 in Amsterdam

Het is de tweede zondag van de lockdown. Het devies 'Blijf thuis' is goed tot me doorgedrongen. Ik behoor tot de kwetsbare groepen en moet niet ziek worden. Niet alleen omdat dat voor mezelf beter is, maar ook omdat ik dan de gezondheidszorg niet belast. Dat is wel het minste dat ik kan bijdragen aan de bestrijding van de coronacrisis, heb ik begrepen! En het kan een akelige ziekte zijn. Binnen blijven, niemand besmetten en niet besmet worden. Het valt me niet mee en ik ben dan ook zielsblij met de mogelijkheid te ontsnappen naar mijn tuin op een halfuur fietsen van mijn huis vandaan. Op deze zondag ben ik vroeg wakker en heb ik zin om te lopen. Ik ben benieuwd naar de leegte in de stad. De plotseling ingetreden stilte in mijn straat was al heel wonderlijk en totaal anders dan normaal. Nu is het niet alleen doodstil bij avondwandelingen – dan is de verlatenheid soms luguber – maar ook overdag zijn er nauwelijks auto's, fietsen, voetgangers. Ik ga op pad. Fototoestel mee. Carré kondigt geen voorstellingen aan, maar laat op rode posters weten: "Zorg goed voor elkaar". Ruttes boodschap "Alleen samen gaat het lukken" wordt op allerlei manieren in de stad verspreid. Overal hangen oproepen om samen op te trekken, te zorgen voor anderen, je aan de regels te houden. "Blijf gezond. Hou vol. Praat." Voorlopig voel ik me vooral alleen zolang ik vrienden en familie niet kan zien, laat staan aanraken.

De winkels in de Utrechtsestraat zijn dicht, ik ben de enige op straat, ook in de tram zit bijna niemand. Zoals het vroeger was op zondagochtend, en dan nog veel

stillen en leger. De stilte is te zien en te voelen. Geen lawaai. Ineens hoor je vogels. Het Rembrandtplein is verlaten. De terrasstoelen staan opgestapeld. Hier en daar een rood-wit lint om een rustpauze op een van de stoelen te verhinderen. We zijn gesloten. Op de Keizersgracht kom ik langs een café waar ze *take away*-koffie serveren. Met plastic handschoenen reikt de jongen me de koffie aan. "Het zijn zware tijden", vertelt hij, "we gaan dit niet volhouden." Ik beaam zijn zorgen. Voor hen is het pas echt erg.

De gracht is prachtig. Uitlopende bomen aan het kalme water. Geen bootje te bekennen. Verstillings. Geen mens te zien. Waar zijn ze? Willen anderen niet ook genieten van de schoonheid van de stad die nu extra tot haar recht komt? Je ziet de huizen, de weerspiegeling ervan in het water, de grote variatie van ramen, deuren, gevels, trapjes, tuintjes. Een plantenbak, wat tulpjes, narcissen, een bloeiende prunus. Ik slenter verder. Ik heb alle tijd. Bij het Begijnhof gaat iemand naar binnen. Ik ga erachteraan. Een vrouw komt op me af: "U mag hier niet zijn als u hier niet woont. U moet weg." O jee. Ik maak meteen excuses en zeg dat ik natuurlijk weg zal gaan. Ik ben kennelijk op verboden terrein.

Is deze hele wandeltocht eigenlijk niet verboden? Ik verzet me tegen die gedachte. Door de stad lopen is niet noodzakelijk, dat is zeker. Wel voor mezelf trouwens: de leegte meemaken, aan den lijve ervaren hoe de stad in een klap is veranderd. In plaats van in een veel te drukke, volledig opgevolde ruimte waar je je doorheen moet worstelen en die je zo veel mogelijk vermijdt, kijk ik nu een doodstille Kalverstraat in en zie niemand. Ik kan de hele ruimte bezetten en dan nog blijft er heel veel plaats over. Wonderlijk. Ook spookachtig en raar.

Ik besef hoe bevoorrecht ik ben: ik kan gaan en staan waar ik wil. Mijn benen doen het, ik kan in alle vrijheid beslissen om het huis uit te gaan en rond te lopen, ongehinderd door anderen, door verkeer, door obstakels. Lang niet iedereen kan dit doen. Wij Amsterdammers zijn in allerlei opzichten niet in gelijke mate benadeeld en bevoorrecht. We zijn niet gelijk in het zien van kansen en beperkingen, niet gelijk in fysieke en psychische mogelijkheden, niet gelijk in de gevolgen van de lockdown. Ook in het ervaren van de leegte in de stad zijn we niet gelijk. Zien we schoonheid, openheid en ruimte, of een spookstad waar alle leven en lol zijn verdwenen omdat ze zijn verboden? Het verlies van werk, school, studie, inkomen, dagritme en vrijheden drukt zwaar op de jongere leeftijdsgroepen. Zij vooral krijgen de rekening gepresenteerd. Wij ouderen dragen niet de zwaarste lasten, ook al is onder ons ook zo veel ongelijkheid. Niet alleen op sociaaleconomisch gebied, maar ook qua gezondheid. Je zal maar in een verpleeghuis zitten en geen bezoek mogen ontvangen, of ernstig ziek zijn en geen geliefden aan je bed te zien krijgen, of gehandicapt zijn en in eens geen begeleiding meer hebben.

En in eens beland ik al rondwandelen door de lege stad bij het vraagstuk van gelijkheid en ongelijkheid, en deze keer niet vooral op het gebied van sekse en gender, wat mijn oorspronkelijke specialisatie was. Het gaat over wat we nu meemaken: de wereldwijde uitbraak van COVID-19, de maatregelen om het virus onder controle te krijgen en de onzekerheid over de toekomst. Welke bestaande ongelijkheden verergeren in de coronatijd? Zijn de grotere ongelijkheden zelf een probleem of alleen de gevolgen ervan? En welke moeten en

Dank aan T. Bauduin, C. Muusse, M. Depla en beide reviewers voor hun commentaar op een eerdere versie van dit essay.

kunnen worden aangepakt, door wie en waar? Vragen die ook in het najaar van 2020 nog relevant zijn.

Gelijk en ongelijk: wat is rechtvaardig?

In mijn ethiekonderwijs in de gezondheidszorg waren de vragen hoeveel ongelijkheid we tolereren in een samenleving, bijvoorbeeld in de toegang tot zorg, en de oorzaken en gevolgen van ongelijke behandeling en ongelijke kansen altijd enkele van de centrale thema's. We zochten naar argumenten voor ongelijkheden en naar methoden om de onrechtvaardige ongelijkheden te bestrijden. En ik haalde Aristoteles erbij, die zich 2000 jaar geleden al heeft gebogen over die vragen in zijn boek *Ethica Nicomachea*.⁽¹⁾ In het hoofdstuk over rechtvaardigheid schrijft hij dat het erom gaat ongelijke mensen ongelijk te behandelen en gelijke mensen gelijk, naar de mate van hun (on)gelijkheid. Dan handel je rechtvaardig. Een bekend voorbeeld op het gebied van arbeid is de eis van gelijke in plaats van ongelijke betaling voor hetzelfde werk, omdat onderscheid daarin op basis van geslacht of ras onrechtvaardig is. De essentie bij het streven naar gelijke behandeling is oog hebben voor de relevante verschillen en nadenken over de vraag waarom welke ongelijkheden acceptabel zijn. Een beetje ongelijkheid of onterechte gelijkschakeling kunnen we aan zolang deze ergens op is gebaseerd en eerlijk is of lijkt.

Is Aristoteles' richtsnoer bruikbaar om na te denken over gelijkheid en ongelijkheid ten gevolge van de coronacrisis? Dit

is de centrale vraag van dit essay. Ik ga in op twee kwesties: hoe is het gesteld in Nederland met gelijkheid en ongelijkheid waar het de kans op besmetting met het coronavirus betreft? Zijn de maatregelen om het virus onder controle te krijgen rechtvaardig? Maar eerst kort iets over datgene waarin mensen in mijn visie gelijk zijn: hun waardigheid als persoon.

Gelijkwaardig en gelijk

Wij mensen hebben waardigheid, sowieso. We zijn iemand. In dat opzicht zijn we gelijk. We zijn allemaal wezens met lichamelijke belevingen, zintuiglijke ervaringen, wensen, gevoelens, fantasieën, behoeften en verlangens, herinneringen en toekomstdromen, talenten en kwetsbaarheden. We zijn ons van dat alles min of meer bewust en pogen in woorden en verhalen uit te drukken vanuit welke gedachten, wensen en gevoelens we te werk gaan. Eenmaal geboren staat iedereen voor de taak zich te ontwikkelen en iets te maken van het leven. Dat doen we niet alleen maar met anderen, we zijn sociale wezens. Zo begrijp ik gelijkwaardigheid van mensen.

Als alle mensen, zonder onderscheid, op gelijke wijze hun menszijn zouden kunnen ontplooiën, zou het ideaal van gelijkheid werkelijkheid kunnen worden. Maar helaas, er zijn talrijke en grote verschillen in de omstandigheden waarin mensen daaraan kunnen werken. Naast persoonsgebonden verschillen zijn er de sociale, economische en culturele verschillen tussen landen, samenlevingen, groepen en individuen. Die verschillen zijn gegevens die mensen aantreffen en waarvoor ze niet verantwoor-

delijk zijn. Ze moeten er in de vormgeving van hun leven mee om zien te gaan.^(2,3) Onterechte ongelijke behandeling kan een aantasting zijn van de menselijke waardigheid en is daarom mijns inziens, naast het criterium van Aristoteles, een belangrijke toets van de aanpak van de pandemie. De gelijkwaardigheid van mensen behoeft geen rechtvaardiging, de aantasting ervan wel.

1. www.rivm.nl

(On)gelijke kansen op coronabesmetting

We lopen allemaal het risico met het coronavirus besmet te worden. Het virus is wereldwijd verspreid en slaat overal toe, maar lang niet iedereen wordt ziek. De kans op besmetting hangt af van tal van factoren: de intensiteit van het contact met besmettingsbronnen, de mensen om je heen, de mogelijkheden om je te beschermen tegen infectie, hygiënemaatregelen, toegang tot testen en tot zorg, maar vooral van allerlei individuele omstandigheden. De sowieso bestaande ongelijkheid tussen mensen in gezondheid en herstelvermogen neemt door deze omgevingsfactoren alleen maar toe. Mensen met een lage sociaaleconomische status kampen met een slechtere gezondheid en hebben daardoor meer kans op besmetting en worden ernstiger ziek.⁽⁴⁾ Ook blijken sekseverschillen en leeftijdsverschillen relevant. Het verloop van de infectie verschilt bij mannen en vrouwen: meer mannen sterven aan een acute infectie, en vrouwen zijn in grotere getale werkzaam in banen met een hoog risico op besmetting en verlenen naar verhouding meer zorg aan zieken dan mannen.⁽⁴⁾ Daarnaast zijn er grote leeftijdsverschillen

geconstateerd in kansen op besmetting tussen kinderen en jongeren, 60-minners en 60-plussers. Veel van de persoonsgebonden ongelijkheden in gezondheid komen niet voort uit keuzes van mensen, maar zijn spelingen van het lot, gevolgen van gezondheidsgedrag en van door machthebbers veroorzaakte sociaaleconomische verschillen.

Als de ernst van de COVID-19-pandemie goed is doorgedrongen, vaardigt de overheid landelijke maatregelen uit van “afstand houden, handen wassen, thuiswerken en zorgen voor elkaar” ter bescherming van de publieke gezondheid. Ze doet daarmee vooral een beroep op ‘veilig’ gedrag, omdat afstand en hygiëne cruciaal blijken om het stijgende aantal besmettingshaarden in te dammen. Een ander belangrijk motief is het behoud van voldoende capaciteit van het gezondheidszorgsysteem. De infectie kan, zoals blijkt, zeker bij ouderen en bij mensen met diverse aandoeningen, een zeer ernstig tot dodelijk verloop hebben.

De verwachting dat door de toepassing van de regels het virus onder controle zou komen, is uitgekomen. Beïnvloedbare oorzaken van de risico’s op besmetting, vooral gelegen in gedrag van mensen, zijn zo deels weggenomen. En door intensieve samenwerking tussen ziekenhuizen is het gelukt om voldoende bedden op de intensive care beschikbaar te houden. In juni 2020 waren er minder besmettingen, minder (ernstig) zieken en minder doden. De angst dat het gezondheidszorgsysteem het niet aankon verdween, maar is sinds de start van de tweede golf van besmettingen in september 2020 weer actueel.

Is er ongelijkheid ontstaan tijdens de zogenoemde ‘intelligente lockdown’?

Door de grote toeloop van patiënten met COVID-19 is de toegang tot zorg voor andere, met name de niet-spoedeisende gezondheidsproblemen in hoge mate bemoeilijkt. Enerzijds door de massale afbouw van de reguliere zorg, zelfs van het huisartsenbezoek, en anderzijds doordat mensen niet meer met problemen naar de gezondheidszorginstellingen toe durfden uit vrees voor besmetting. En met Aristoteles’ dictum in de hand volgt dan de vraag: is onderscheid in toegang tot zorg op basis van het type ziekte waaraan iemand lijdt gerechtvaardigd? Iedereen heeft toch recht op zorg? Het onderscheid werd verdedigd met argumenten als: alle zorgcapaciteit is nodig voor de coronagevallen; er zijn personeelstekorten en onvoldoende beschermingsmiddelen; besmetting via patiëntcontact moet worden vermeden. De waarden gezondheid en veiligheid telden blijkbaar ineens minder voor andere ziekten, met als gevolg de ervaringen van miskennis en achterstelling. Onderzoek is nodig om vast te stellen hoeveel gezondheidsschade is ontstaan door niet geleverde zorg.²

In de terugblik op de lockdown-periode besteedt het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS), in overleg met ziekenhuizen en andere gezondheidszorginstellingen, aandacht aan deze oorzaak van onverdiende ongelijkheid. Terecht pleiten alle partijen voor het beschikbaar houden van zorg voor alle gezondheidsproblemen bij een volgende uitbraak van het virus. Het is zaak om dan ook meteen oog te hebben voor andere relevante verschillen, zoals sekse- en leeftijdsverschillen.

Echter, nu in de herfst het aantal besmettingen, ook onder gezondheids-

zorgpersoneel, drastisch toeneemt, blijkt het opnieuw nodig om de planbare zorg af te schalen ten gunste van de zorg voor coronapatiënten. Door de nadruk op efficiënte bedrijfsvoering beschikken ziekenhuizen eenvoudigweg niet over reservecapaciteit en personeel om alle benodigde zorg te leveren, luidt de verklaring.

De coronamaatregelen: wat moet en wat mag?

Eerst: *wat moet?* De voor iedereen geldende overheidsmaatregelen van de lockdown zijn bevoogdend en vrijheidsbenemend.³ De bedoeling ervan is de plotselinge uitbraak van de pandemie onder controle te krijgen en te houden. Ze doen een beroep op het gezonde verstand van ons, burgers van Nederland. Ik begrijp de gedragsvoorschriften aldus: door ze in acht te nemen, dien ik niet alleen mijn eigen belang, maar ook het belang van mijn medemensen: ik besmet niet en word niet besmet. Het motief om de voorschriften in praktijk te brengen is welbegrepen eigenbelang. Toepassing ervan is verplicht. Op overtredingen volgen boetes.

Je kunt de coronamaatregelen geen afspraken noemen tussen burgers en overheid; afspraken worden immers vrijwillig en in samenspraak gemaakt. Beide partijen stemmen ermee in en zijn bereid zich eraan te houden; ze verwachten dit ook van elkaar. Afspraak is afspraak. Bij de lockdown gaat het om van bovenaf opgelegde inkrimping van ieders bewegings- en handelingsvrijheid omwille van de publieke gezondheid en de capaciteit van de gezondheidszorg. De maatregelen

2. Zie bijvoorbeeld Saris, K. (2020). ‘Wij weten hoe het zit.’ In: *De Groene Amsterdammer*, 40.

3. De coronamaatregelen: thuiswerken, behalve als je een vitaal beroep hebt, met corona-klachten thuis blijven, sociaal contact vermijden, anderhalve meter afstand houden tot elkaar, handen wassen. Universiteiten en hogescholen geven afstandsonderwijs, evenementen worden afgelast. Enkele dagen later gaan alle restaurants, cafés, sportscholen en seksclubs dicht en worden ook scholen en kinderopvangcentra gesloten. De ‘intelligente lockdown’ is op 9 maart 2020 een feit. “Het virus is onder ons en zal onder ons blijven”, laat Rutte weten. Nog weer enkele dagen later gaan de verpleeghuizen op slot: geen bezoek meer.

zijn normerend, ze beïnvloeden zowel mijn eigen leefgewoonten in hoge mate als mijn omgang met anderen en ze zijn groten-deels te begrijpen. De veelgebruikte leuze “Samen tegen corona” doet niet alleen een beroep op wederzijdse solidariteit, maar kan ook worden opgevat als de mijns inziens minder wenselijke mogelijkheid elkaar aan te spreken op correcte naleving van de regels.⁽⁵⁾

Een groep van uitsluitend medische en virologische wetenschappers met kennis van zaken over allerlei infectieziekten, het Outbreak Management Team (OMT), heeft de voorschriften vastgesteld. Vertegenwoordigers van andere disciplines, zoals gedragsdeskundigen, maken geen deel uit van het team, terwijl ieders dagelijks leven door de lockdown wel enorm verandert en de sociale en psychische effecten groot zijn. Kennelijk wordt gezondheid zo waardevol geacht dat gelijke behandeling met voor iedereen geldende maatregelen gewettigd wordt gevonden, ondanks alle ongelijkheden in de bevolking. Het respecteren van de regels blijkt aan te leren en het verplichtende karakter ervan stimuleert strikte en dus gelijke omgang ermee.

Wat mag, binnen de kaders van de lockdown? Is er ruimte voor eigen interpretatie? Dat geeft weer mogelijkheden om wat vrijheid terug te pakken, wat bijdraagt aan het gevoel van eigenwaarde.⁽⁶⁾ Uit mijn ervaring met moreel beraad in allerlei sectoren van de gezondheidszorg put ik de wetenschap dat flexibiliteit in de omgang met regels in grote mate afhangt van het karakter van mensen. De ‘preciezen’ menen dat je door je strikt te houden aan regels bijdraagt aan duidelijkheid en onderlinge betrouwbaarheid

voor alle betrokkenen. De ‘rekkelijken’ zijn van mening dat je regels moet opvatten als kaders en dat je in elke situatie moet bekijken of een regel wel of niet van toepassing is. Zij zijn immers deskundig op het terrein van de regels en gebruiken hun vrije handelingsruimte om te beslissen wat nodig is in een lastige situatie.⁽⁷⁾ Ook in coronatijden zien we deze verschillen. Een illustratie is de invulling van het begrip ‘noodzakelijk’ bij het gebruik van openbaar vervoer. Noodzakelijk treinverkeer komt in mijn levensfase niet of nauwelijks voor. Ik hoef nergens meer per se met het openbaar vervoer naartoe. Niettemin neem ik de trein, zet een mondkapje op en reis naar een gewenste bestemming. Ik vind mijn gedrag verantwoord omdat ik die reis ‘noodzakelijk’ acht voor mijn eigen welbevinden en dat van degenen die ik bezoek.

Versillen in toepassing van de maatregelen ontstaan ook door de uiteenlopende beoordeling ervan: ze zijn nu eenmaal te bekritisieren en te evalueren. Sommigen, zoals aanhangers van de actiegroep Viruswaan, menen dat de voorschriften zelf niet adequaat zijn voor het doel: controle van de pandemie. Anderen hebben kritiek op de ongelijke toepassing ervan in verschillende situaties. Bijvoorbeeld: hoezo moet je in de tram anderhalve meter afstand bewaren terwijl je in vliegtuigen vlak naast elkaar zit? Weer anderen onderschrijven het doel van de collectieve regels, maar zijn niet gemotiveerd om er zelf aan bij te dragen of kunnen hun eigen belangen er niet mee verenigen. Ook over de manieren waarop de besmetting ontstaat, is verschil van mening, met gevolgen voor de beoordeling van de regels.⁽⁸⁾ Met de marges van wat mag ontstaan variaties in de naleving van de regels. Maar zolang die niet het

doel – de controle van het virus – in gevaar brengen, is geen ander beleid nodig.

Zijn de maatregelen rechtvaardig?

Terug naar de hoofdvraag: beantwoorden de vrijheidsbeperkingen aan Aristoteles’ criterium voor rechtvaardigheid – behandel gelijke gevallen gelijk en ongelijke gevallen ongelijk naar de mate van hun (on)gelijkheid? Gebeurt de inperking van onze vrijheid voor iedereen in gelijke mate? Ik schaar me voor de betekenissen van vrijheid achter de visie van de politiek filosoof I. Berlin.⁽⁹⁾ Hij onderscheidt negatieve vrijheid, het domein waarin mensen ongestoord door anderen – met name de staat – kunnen doen wat ze willen binnen de gegeven omstandigheden, en positieve vrijheid, de mate waarin mensen zelfstandig richting geven aan hun leven om zo een leven te leiden dat ze betekenisvol vinden. De coronamaatregelen bemoeien zich met het persoonlijk leven van mensen, want zij mogen niet meer naar eigen goeddenken kiezen met wie ze waarheen gaan, wie ze wel of niet op welke manier dan ook aanraken en wat ze met het oog op hun ontwikkeling het beste kunnen doen. Over die wezenlijke zaken van het leven bestaat ineens minder autonomie, omdat – anders dan we gewend zijn – gezondheidsbescherming in deze coronatijd zwaarder weegt dan het respect voor onze zowel positieve als negatieve vrijheid. Onze waardigheid in de zin van zelfbeschikking wordt aangetast wanneer we niet zelf kunnen bepalen welke waarden in ons leven richtinggevend zijn.

In de vrijheidsbeperkingen van de lockdown zijn uitzonderingen voor ongelijke

gevallen: bijvoorbeeld personen met wie je samenwoont mag je aanraken, voor werk noodzakelijke reizen mag je maken, voor boodschappen kun je de deur uit. Deze ongelijkheden zijn rechtvaardig, omdat het relevante verschillen betreft: bijvoorbeeld niet al het werk is thuiswerk; niet iedereen heeft mogelijkheden voor thuisonderwijs. Maar er zijn ook onverdiende ongelijkheden, zoals het wegvallen van face-to-face-contacten in de gezondheidszorg, in onderwijs, tijdens het werk, op school, met alle negatieve gevolgen van dien voor de kwaliteit van zorg, onderwijs en werk. Voor de korte termijn zijn de achterstanden en verminderde kansen die ontstaan wellicht acceptabel, maar het is van groot belang om nu al na te denken over reparatie.

Het meest onrechtvaardige voorbeeld van ontnomen keuzevrijheid was de situatie van bewoners en personeel van verzorgings- en verpleeghuizen. Tijdens de hoge nood van grote aantallen ernstig zieke coronapatiënten, terwijl er geen beschermingsmateriaal voorhanden was voor het personeel, viel het besluit van het verbod op bezoek. De bewoners – de kwetsbaarste groep wat betreft het verloop van de infectie – konden hoogstens via telefoon of tablet nog contact hebben met hun naaste familie; vereenzaming, verwarring, gezondheidsachteruitgang waren het gevolg.⁽¹⁰⁾

Dit gebeurde opnieuw omwille van bescherming tegen infectie en de waarde gezondheid. De waarde nabijheid moest wijken, terwijl ook deze waarde van groot belang is voor iemands gezondheid. Wij mensen hebben (meer of minder intieme) relaties met andere mensen nodig, anders verkommeren we. Bij respect voor de waardigheid van mensen hoort het om de betrokkenen, of hun vertegenwoordigers,

ten minste te vragen waarvoor ze kiezen: voor contact of voor risicovermijding van ziekte. Bij de terugblik op de lockdown is aan deze onrechtvaardigheid aandacht besteed en er is beterschap beloofd. Het bezoekrecht van personen in verpleeg- en verzorgingshuizen is langzaam hersteld door de sector, in overleg met de bewoners zelf en met de mantelzorgorganisaties.

Enkele andere voorbeelden van onverdiende ongelijkheden

Is het rechtvaardig om het naleven van de regels in dezelfde mate te eisen van leeftijdsgroepen die zelf matig of nauwelijks ziek worden van het virus, ook al kunnen ze wel anderen ongewild besmetten? Is het geen tijd voor handhaving van strengere regels voor de 60-plussers, de 'kwetsbaren', zodat de jongere werkenden door kunnen met hun dagelijkse bezigheden en de economie weer op gang komt? Geldt hier niet de regel van Aristoteles: ongelijke last van het virus, dan ook ongelijke lockdown? Is een aan leeftijd gebonden solidariteit niet eerlijker dan het 'allemaal samen' dat nu wordt gepredikt? De (economische, psychische en sociale) gevolgen zijn immers totaal niet gelijk voor werkenden en niet-werkenden of niet-meer-werkenden! Ik gun de 60-minners om te werken, naar school te gaan, te studeren, lief te hebben, te reizen, ten koste van mijn eigen vrijheid om dat ook allemaal te willen op basis van mijn gelijke rechten en gelijke keuzevrijheid. Ik zou proportionaliteit in de lockdown-regels op grond van leeftijd vanwege de zeer ongelijke gevolgen begrijpelijk vinden en accepteren.

Een tweede voorbeeld van verergering van de reeds bestaande ongelijke kansen en mogelijkheden betreft de onderwijssector. De noodzaak van afstandsonderwijs vraagt om beschikbaarheid van een eigen computer, een rustige plek, begeleiding en discipline, maar die zijn niet eerlijk verdeeld. Jonge twintigers die met vervolgoopleidingen aan hogescholen en universiteiten beginnen, moeten door het online onderwijs contacten met medestudenten en docenten missen; bovendien is de kwaliteit van het onderwijs ongewild verminderd, waardoor achterstand wordt opgelopen. Om niet te spreken over de problemen in het praktijkonderwijs. Met oog voor relevante verschillen kunnen onderwijsorganisaties toch wel zelf aan de diverse situaties aangepaste regelgeving bedenken die recht doet aan de behoeften en verlangens van die leeftijdsgroep, zeker nu we voorlopig met het coronavirus te maken zullen hebben?⁴

Een derde voorbeeld is mede ingegeven door mijn eigen bevoorrechte woonsituatie. Dankzij het bezit van een volkstuin, die toegankelijk bleef, heb ik de lockdown-periode doorstaan. Ik had de luxe steeds naar buiten te kunnen, te tuinieren, het voorjaar mee te maken en dat af te wisselen met thuisblijven. Contact met de natuur heeft een helende werking, weet ik uit ervaring en blijkt ook uit studies.⁽¹¹⁾ Dat grote ongelijkheden in wonen leiden tot grote verschillen in de mogelijkheden om zo'n lockdown-periode uit te houden en gezond door te komen, is terdege tot me doorgedrongen. Dit onderstreept het belang van het open houden van natuurgebieden, bossen, parken, tuinen, sportvelden en andere faciliteiten voor buiten zijn.

4. Zie ook: Bos M. Van den (2020). 'Interview Denker des Vaderlands Daan Roovers, Het coronavirus is niet de grote gelijkmaker.' In: *Vrij Nederland*, 19 april 2020.

Ten slotte: welk perspectief?

Bij het nadenken over de vragen van dit essay heb ik ervaren wat de filosoof Patricia de Martelaere zich afvraagt in haar artikel: Moet je krabben waar het jeukt?⁽¹²⁾ Bij sommige vormen van jeuk helpt krabben meteen en verdwijnt de jeuk. Bij andere vormen komt door het krabben de jeuk pas echt op gang. Als je met behulp van deze metafoor zoekt naar het antwoord op de vraag of de filosofie vooruitgang heeft geboekt, moet je je afvragen, meent de Martelaere, voor welk soort jeuk filosofie het krabben is. Wetenschappen zorgen voor een jeukvrij bestaan, met hun antwoorden, verklaringen, voorspellingen en therapieën. Filosofisch krabben is krabben dat jeuk teweegbrengt. Ze besluit: "Het is beter niet te krabben. Maar wie nooit heeft gekrabd, op een zwoele zomernacht, nat van het zweet, uitgeput en slapeloos, met het scherp van de nagels en tot bloedens toe, hopeloos en zonder verlichting – wie nooit heeft ondervonden hoe het genot uiteindelijk toch nog een gestalte kan worden van de kwelling – die heeft misschien ook wel een kleinigheid gemist."⁽¹³⁾

Ik ben gaan krabben aan vragen over de rechtvaardige toepassing van het gelijkheidsbeginsel in coronatijden. Ik eindig met flinke jeuk, veel vragen en gebrek aan duidelijke antwoorden!

Op tal van plekken wordt hard gewerkt aan de ontwikkeling van een veilig vaccin tegen COVID-19, maar als het gevonden en geproduceerd is, komt onmiddellijk het probleem van de eerlijke verdeling. Wie krijgen voorrang?

In de zomer zijn de maatregelen om het virus te bestrijden versoepeld en worden regionale en leeftijdsverschillen in kansen

op besmetting relevant geacht voor aanpassing van de maatregelen, op voorwaarde dat de testmogelijkheden op orde zijn. Inmiddels is de besmettingsgraad in het hele land dermate verhoogd dat we in een gedeeltelijke lockdown terecht zijn gekomen. Iedereen houdt zijn hart vast voor de winter: hoe zal het gaan met de verspreiding van het virus als we steeds binnen zitten in ruimtes zonder ventilatie?

Bij de reactivering van grote delen van de samenleving komen de psychische, sociale en economische gevolgen van de sluiting in zicht; niet alleen de verschillen tussen individuen, maar ook die tussen sectoren, tussen landen. De problemen en vragen blijven: wanneer kun je weer werken in het vak dat je fascineert en waar je je brood mee verdient en je huur mee betaalt? Het bedrijfsleven krijgt meer steun dan de culturele sector bijvoorbeeld, maar op basis van welk criterium is dit verschil in steun rechtvaardig? Is het soort werk een relevant verschil? Ik zie uit naar uitgebreide discussie over steun op maat, ook voor mensen die als zelfstandigen werkzaam zijn.

De stad Amsterdam is zich weer aan het vullen en is tot nu toe minder vol dan voor de crisis, maar welk beleid voorkomt de toestanden van het oude normaal?

Wanneer kunnen we weer veilig reizen en reizigers ontvangen?

Ik heb geen antwoorden op deze vragen. Het gebrek aan kennis over het virus is de oorzaak van veel van de onzekerheden voor de toekomst, maar dit verhindert niet om nu al hardop na te denken over de vraag hoe in beleid en onderzoek recht kan worden gedaan aan relevante verschillen tussen mensen, ter wille van de sociale rechtvaardigheid. De grote gelijkmakers

zullen niet makkelijk voor handen zijn, daar ben ik niet optimistisch over, maar verering van onrechtvaardige ongelijkheden moet zo veel mogelijk worden voorkomen. Het is zaak te blijven kiezen voor meer gelijke kansen, zodat niet steeds dezelfde groepen burgers aan het kortste dan wel het langste eind trekken.⁽⁶⁾

Dorine Bauduin, filosoof, leidde als zelfstandig ethicus moreel beraad en ethiek-projecten in zorginstellingen. Daarnaast is zij auteur van diverse artikelen over de praktische toepassing van ethiek in de zorg en begeleider van socratische gesprekken.

Referenties

- (1) Aristoteles (1999). *Ethica Nicomachea*. Groningen: Historische Uitgeverij.
- (2) Bieri, P. (2012). *Hoe willen wij leven?*. Amsterdam: Wereldbibliotheek.
- (3) Fransen, T. (2019). *Het leven als tragikomodie. Over humor, kwetsbaarheid en solidariteit*. Stichting Maand van de Filosofie.
- (4) Oertelt-Prigione, S. (2020). *The impact of sex and gender in the Covid-19 pandemic. Case study*. European Commission.
- (5) Duintjer, O. (1983). *Rondom regels. Wijsgerige gedachten omtrent regel-geleid gedrag*. Meppel: Boom.
- (6) Nagel, Th. (1995). *Equality and partiality*. New York: Oxford University Press.
- (7) Bauduin, D. en M. Kanne (2019). *Tijd voor reflectie. Praktische wijsheid in psychiatrie en rehabilitatie*. Amsterdam: SWP.
- (8) Veen, J.C.C.M., In 't, M. de Hondt en A.C. Boerstra (2020). 'Virustransmissie bij covid-19. De rol van aerosolen.' In: *Ned. T. Geneeskunde*, 164, D5399.
- (9) Berlin, I. (2020) *Twee opvattingen van vrijheid*. Amsterdam: Boom Kleine klassieken.
- (10) SCP (2020). *Welbevinden ten tijde van corona. Eerste bevindingen op basis van een bevolkingsenquête in juli 2020*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.
- (11) Stuart-Smith, S. (2020). *The well-gardened mind. Rediscovering nature in the modern world*. Glasgow: HarperCollins Publishers.
- (12) Martelaere, P. de (1993). *Moet men krabben waar het jeukt. In: Het verlangen naar ontroostbaarheid. Over leven, dood en kunst*. Amsterdam: Meulenhoff.
- (13) Verschoor, D. en D. Bauduin (2020). *Het verhaal dat blijft. Het schrijven van de levenslegende*. Amsterdam.

Geraadpleegde literatuur

- Devooght, K. (1997). 'Gelijkheid van wat? Een status quaestionis.' In: *Ethische perspectieven* 7, nr. 2, p.137-149.
- Krumeich, A. en A. Meershoek (2020). 'Post-corona. Een nieuwe wereld, oude ongelijkheden?' In: *Naar een morele agenda na de coronacrisis*. In: *Podium Bioethiek*, 27, nr. 3, p. 26-29.
- Levy, B-H. (2020). *The virus in the age of madness*. New Haven & London: Yale University Press.
- Becker, M., et al. (2007). Gelijkheid, Rechtvaardigheid. In: Wils, J.P. (Red). *Lexicon van de ethiek*. Assen: Van Gorcum, Assen.
- Roovers, D. (2020). 'Ethische vragen.' *Interview Rode Hoed TV*, 30 april 2020.

